

BOSNI I HERCEGOVINA - LOKACIJA ZA STRANE INVESTITORE

Ismet Kumalić

Sažetak: *Strana ulaganja na dugi rok, na manje razvijenim tržištima, predstavljaju jedan od načina da se osigura stabilnost, privredni rast i smanji jaz u razvijenosti između zemalja. Bosna i Hercegovina je potpisivanjem Sporazuma o slobodnoj trgovini sa Turskom, Sporazuma o slobodnoj trgovini sa zemljama Centralne Evrope (CEFTA) i Sporazumom i stabilizaciji i pristupanju Evropskoj Uniji (EU), osigurala tržište za izvoz robe proizvedene u Bosni i Hercegovini bez carinskih i drugih opterećenja. Na ovaj način je osigurano tržište koje prelazi veličinu od 600 miliona stanovnika. Ulazak Hrvatske u EU dao je novi impuls investitorima da Bosnu i Hercegovinu posmatraju kao zemlju koja pruža dobru priliku za investiranje u proizvodnju za izvoz. Da li će Bosna i Hercegovina iskoristiti svoju šansu, ovisi od njene ekonomske diplomatije i sposobnosti da objasni prednost pozicije koje je osigurala potpisanim sporazumima. Primjenom i kombinacijom naučnih metoda analize i sinteze, kvantitativne i komparativne metoda i metoda deskripcije i kompilacije utvrđeno je: da je pozicija BiH u međunarodnoj razmjeni, zahvaljujući potpisanim sporazumima, predstavlja komparativnu prednost stranim investitorima za investiranje u Bosnu i Hercegovinu što za posljedicu treba da dovede do bržeg razvoja zemlje. Iznešeni rezultati u radu su potvrdili postavljenu hipotezu da je Bosna i Hercegovina dobra lokacija za strane investitore.*

Ključne riječi: *Sporazumi, razvoj, investicije*

JEL klasifikacija: *E 44; G 10*

UVOD

Bosna i Hercegovina potpisala je više trgovinskih sporazuma o slobodnoj trgovini. Najznačajniji Sporazumi o slobodnoj, trgovini koje je potpisala Bosna i Hercegovina, predstavljaju Sporazum o slobodnoj trgovini sa Turskom potpisan 2002. godi-

ne. 2006. god. potpisan je Sporazum o slobodnoj trgovini sa zemljama Centralne Evrope (CEFTA). Sporazum o stabilizaciji i pristupanju Evropskoj Uniji (EU) potpisan je 2008. godine. Navedena tri sporazuma omogućila su Bosni i Hercegovini da proizvode koji su proizvedeni u zemlji može da izvozi na pomenuta tržišta bez carinskih i drugih dažbina. Potpisani sporazumi su omogućili Bosni i Hercegovini bescarinski izlazak na tržište koje prelazi 600 milona stanovnika. Navedeni sporazumi omogućuju Bosni i Hercegovini određenu zaštitu prilikom uvoza kako bi se sačuvala konkurentna pozicija domaće proizvodnje. U tom smislu za uvoz roba iz EU se naplaćuje carina prilikom uvoza na više od 30% proizvoda klasifikovani kao osjetljivi proizvodi. Sporazum sa CEFTA podrazumjeva slobodan uvoz stim što je zemljama ostavljena mogućnost da mogu ograničiti uvoz za „osjetljive“ proizvode, odnosno mogu se uvesti ograničenja ili dodatna opterećenja za proizvode za koje se procjeni da je nužno osigurati zaštitu. Ograničenja koja koriste pojedine zemlje predstavljaju izuzeća i u pravilu se radi o slobodnoj trgovini bez dodatnih izdataka. Mogućnost obračuna carina na uvoz iz EU predstavlja svojevrsnu podršku razvoju bosanskohercegovačke privrede, odnosno podršku oporavka još uvijek slabe privrede koja se nalazi u procesu tranzicije.

Ekonomске integracije i sporazumi o slobodnoj trgovini mogu da proizvode i pozitivne i negativne posljedice za zemlju koja potpisivanjem sporazuma preuzima obaveze i otvara svoje tržište slobodnom djelovanju konkurencije. Isto tako pozitivni efekti koji proizilaze iz sporazuma mogu da proizvedu negativne efekte i gubitke pojedinih sektora unutar cjelokupne privrede. Sporazumi o slobodnoj trgovini imaju za cilj da pospješe i ubrzaju privredni razvoj. Da li će se cilj ostvariti zavisi od mnogo faktora i zemlja, koja pristupa, treba da prilagodi svoju ekonomsku politiku novim uslovima i potencijalnim pritiscima na domaću privredu. Manje razvijene zemlje, kao što je Bosna i Hercegovina, moraju biti svjesne svojih gubitaka i troškova koje nose trgovinske reforme, koje se nužno moraju izvesti. Trgovinske reforme su neodvojive od reformi u cijelom društvu i nužno je izvršiti prilagođavanje ostalih segmenata. Među najosjetljivijim su socijalne reforme, a posebno zapošljavanje, migracije radne snage, osposobljenost kadrova, pokretljivost kapitala, korporativna kultura i fleksibilnost prilagođavanja. Manje i nerazvijene zemlje, u pravilu imaju manje udjeleu ukupnoj razmjeni i manju pregovaračku snagu, nužno trebaju razviti vlastite strategije koje im omogućavaju da maksimiziraju koristi i minimiziraju potencijalne gubitke.

Bosna i Hercegovina je potpisivanjem pomenutih sporazuma stvorila preduslove da njeni proizvodi mogu da izađu na to veliko tržište bez dodatnih troškova što predstavlja šansu i mogućnost neograničenog izvoza. To je samo preduslov za uspješan razvoj koji nije moguće ostvariti bez unutarnje organizacije i domaće proizvodnje.

U ovom momentu Bosna i Hercegovina nema razvijenu i konkurentnu proizvodnju da bi mogla iskoristiti prednosti koje joj pružaju potpisani sporazumi. U isto vrijeme ne raspolaže vlastitim kapitalom za ulaganja u nove kapacitete za proizvodnju i nove tehnologije. Bosna i Hercegovina nema razvijene update tehnologije niti razvijeno korporativno upravljanje i menadžerske strukture. Pristup stranom kapitalu koliko god bio jeftin ili skup neće dati željene rezultate ukoliko sa sobom ne donese novu organizaciju, znanja i iskustva razvijenih tržišta. Ono što može da osigura brži razvoj su direktne strane investicije (FDI). Ulazak Hrvatske u EU je podstakla određenja restrukturiranja i nova prilagođavanja BiH kada je u pitanju EU i CEFTA. Prilagođavanje i restrukturiranja su stvorili nove prilike za investicije u BiH.

Istraživanja iznešena u ovom radu za cilj imaju da daju odgovor da li potpisani sporazumi Bosni i Hercegovini pružaju šansu za brži razvoj ili oni predstavljaju trošak koji se plaća da bi se osigurali drugi ciljevi (politički). Polazeći od vrijednosti koje sa sobom nose FDI i potencijalne mogućnosti tržišta, postavljena je hipotezu: *da pozicija BiH u međunarodnoj razmjeni, zahvaljujući potpisanim sporazumima, predstavlja komparativnu prednost stranim investitorima za investiranje u Bosnu i Hercegovinu*. Da bi smodokazali postavljenu tezu u radu su korištene naučne metode analize i sinteze, kvantitavne i komparativne metoda i metoda deskripcije i kompilacije.

REGIONALNA SARADNJA I POTENCIJANE KORISNOSTI

U cilju unapređenja međusobne saradnje i razvoja dobrosusjedskih i političkih odnosa mnoge zemlje pristupaju stvaranja regionalnih integracija. Ekonomske integracije su uglavnom praćenje stvaranjem povoljnijih ekonomskih odnosa i međusobne razmjene roba, usluga i kapitala. Regionalnu saradnju prate različiti sporazumi, a među najznačajnijim su sporazumi o slobodnoj trgovini sa ciljem stvaranja jedinstvenog ekonomskog prostora. Postoje različiti oblici i načini formiranja regionalnih integracija ovisno od interesa zemalja koje stupaju u istu. Interesi zemalja nisu isti i uspješne integracije se postižu tamo gdje sve zemlje mogu da zadovolje svoje specifične interese i gdje su benefiti veći od gubitaka. Razvijene zemlje imaju prednost i njihov prioritetni cilj je da povećaju tržište za svoje proizvode. Nerazvijene zemlje imaju interes da razviju domaću privredu, koja je manje konkurentna, a slobodno tržište prijeto da je uništi. Ipak i manje razvijene zemlje imaju svoj interes koji se ogleda u privlačenju stranih investitora [Mark Piazolo, 2001]. Ulaskom u ekonomsku integraciju zemlja postaje atraktivna za strane direktne investicije, posebno ako ostale zemlje koriste određenu vrstu protekcionizma. U slučaju BiH potpisani sporazumi omogućuju bescarinski izvoz, a u isto vrijeme pružaju mogućnost da se primjenom uvoznih carina na osjetljive proizvode osigura zaštita

domaće proizvodnje (slučaj sa EU). Postoje tu i drugi razlozi koje navodi Mark Piazzolo: uživanje različitih ekonomskih benefita (fondovi EU); veća politička moć; pojednostavljene procedure za ulaganja; liberalizacija razmjene na multilateralnom nivou; harmonizacija fiskalne politike, izbjegavanje regionalnih i političkih sukoba; slobodno kretanje ljudi i uživanje socijalne sigurnosti [Vlatka Bilas, 2012].

Razvijene zemlje kao prioritetan cilj ističu proširenje tržišta za svoju industriju, dok zemlje u razvoju regionalne integracije posmatraju kao alat za brži razvoj. Na prvi pogled moglo bi se reći da se radi o paradoksu i da nije moguće pomiriti ta dva suprotstavljena cilja. Manje razvijeno tržište će biti pod pritiskom konkurentnije privrede, ali u isto vrijeme se otvara prostor za izlazak na šire i mnogo veće tržište. Ukoliko manje razvijene zemlje primjene i sprovedu politiku koja će dovesti do jačanja konkurentnosti domaće privrede, pod pritiskom izvana, ista će se osposobiti za izlazak na šire tržište. U tom slučaju zemlja u razvoju ubire pozitivne benefite od integracije. U osnovi integracije leži međunarodna razmjena roba i usluga koja se odvija pod ujednačenim i izmjenjenim režimom. Individualno učešće članica unije o slobodnoj trgovini, u odnosu na globalno tržište je malo, ali udruženepostaju snažnije i moćnije sa većim relativnim učešćem i njihov uticaj na globalnom tržištu se povećava [Grgić; Bilas, 2009.].

Jačanje pozicije na globalnom tržištu za sobom povlači i interes za novim investicijama na regionalnom tržištu. Što je integracija veća to je i interes za novim investicijama veći. Slobodna trgovina otklanja mnoge barijere i ujednačuje uslove u zemljama unije što investitorima daje lakši pristup i daje dodatnu sigurnost za njihove investicije. Dodatne investicije u nerazvijenim zemljama će za posljedicu imati veće stope rasta iz razloga djelovanja multiplikacionog faktora na povećanje BDP. Multiplikacioni investicioni faktor za BiH u iznosi 2,9673, što znači da svaka nova investicija u BiH bi povećala približno 2,9 puta BDP. U slučaju kada se radi o izvozno orijentiranom investiranju BDP se dodatno povećao za vrijednost izvoza tako da bi se ukupni multiplikator povećao [Kumalić, 2012]. BiH nije veliko tržište (mali broj stanovnika i niska kupovna moć) i njen prioritetan cilj ulaska u regionalne integracije je stvaranje uslova za ulaganja u proizvodnju radi izvoza na tržišta sa kojima postoje potpisani sporazumi o slobodnoj trgovini.

Regionalne integracije, koliko god one u osnovi predstavljale liberalizaciju trgovine, one sa sobom nose i političku dimenziju. Ukoliko ne postoji politički interes za integracije teško da se mogu ostvariti ekonomske integracije. Liberalizacija sa sobom povlači niz reformi koje semoraju sprovesti, a koje nije moguće sprovesti bez političke volje nosioca državne vlasti. Investitori, posebno strani neće investirati na

novim tržištima (zemljama) ako nemaju pravnu i ekonomsku sigurnost. Članstvo u regionalnim integracijama jača kredibilitet vlade i obavezuje istu da sprovede potrebne reforme u svojoj zemlji. Sam čin potpisivanja sporazuma ne znači mnogo, ukoliko zemlja potpisnica ne sprovede potrebne unutarnje reforme koje su isključivo njena nadležnost. Reforme u početnoj fazi sa sobom nose dodatne troškove i gubitke za manje razvijene zemlje, koji se ogledaju kroz: smanjenje zaposlenosti i proizvodnog output-a; makroekonomske nestabilnosti platnog bilansa; smanjenje budžetskih pronosa (ukidanje carina); smanjenje cijena domaćih output-a, smanjenje profitabilnosti domaćih kompanija što može dovesti do zatvaranja istih. Ukoliko je nivo razvijenosti među potpisnicama veći to su i negativni efekti veći. Da bi nerazvijena zemlja lakše izvršila potrebna prilagođavanja i umanjila svoje kratkoročne gubitke nužno je primijeniti jednu vrstu „fer“ politike kao što je asimetrična primjena režima trgovinske ramjene. Razvijene zemlje mogu dopustiti politiku plaćanja uvoznih dažbina na osjetljive proizvode ili grupu proizvoda u cilju zaštite privrede manje razvijene zemlje. Mogu se primijeniti i ostali instrumenti zaštitne politike kao što su kontingenti, kvote i druge barijere. Sličnu politiku provodi EU, kada se radi o uvozu u BiH. Izvoz iz BiH je slobodan i bez opterećenja dok se kod uvoza obračunava carina na trećinu proizvoda koji se uvoze iz EU. U cilju primjene novih standarda i lakšeg prilagođavanja primjenjuju se instrumenti finansijske i stručne pomoći prilikom implementacije specifičnih projekata.

Različiosť u nivou razvojenosti zemalja koje ulaze u ekonomsku integraciju pred zemlje članice postavlja pitanje prevazilaženja siromaštva u manje razvijenim zemljama. Da li ekonomske integracije doprinose prevazilaženju jaza ili ga još više povećavaju. Uticaj trgovinskih sporazuma na prevazilaženje siromaštva ogleda se kroz cijene, zaposlenost i fiskalna opterećenja. Slobodna trgovina sa sobom nosi smanjenje cijena kao posljedice ukidanja uvoznih dažbina i povećane konkurencije. Kakav će uticaj imati na cijene ovisi o vrsti proizvoda koji ulaze u regionalnu trgovinu. Zemlje koje imaju komparativne prednosti će efektno pozitivnim output-om i obrnuto. Manje razvijene zemlje mogu imati komparativnu prednost kada su u pitanju prirodni resursi, ali ograničenu. Ostala dva faktora radna snaga i kapital nisu na strani manje razvijenih zemalja. Troškovi radne snage mogu biti nominalno po uposleniku manji, ali kada se korigiraju sa produktivnošću onda se dolazi do obrnute situacije. Razvijene zemlje imaju kapitalnu prednost. Istraživanja su pokazala da veće i razvijenije zemlje uživaju mnogo više benefita i korisnosti od slobodne trgovine. Migracije radne snage će se kretati prema većim zaradama (u ovom slučaju prema razvijenijim zemljama) što će dovesti do smanjenja plata u slučajevima nezaposlenosti. Ukidanje uvoznih dažbina za sobom povlači smanjenje državnih prihoda i za posljedicu ima pritisak na smanjenje socijalnih davanja. Na-

vedene gubitke vlada mora kompenzirati kroz druge oblike fiskalnih opterećenja kako be se neutralizirali negativni efekti. Niže tarife i fiskalne stope mogu umanjiti evaziju fiskalnih prihoda što bi dalo pozitivne efekte. Kakav i koliki uticaj će u krajnjem izazvati trgovinski sporazumi o slobodnoj trgovini na prevazilaženje siromaštva ovisi o sposobnosti vlade da uspostavi efikasne političke i ekonomske mjere da neutrališe negativne efekte na pihodovnoj strani fiskalne politike.

Za nerazvijene zemlje direktne strane investicije predstavljaju dodatni izvor kapitala za ulaganja neophodna za razvoj zemlje. Nedostatak kapitala, niska stopa štednje i nerazvijena infrastruktura su prateća pojava nerazvijenih zemalja. Integracija kroz slobodnu trgovinu treba da ohrabri strane investitore da usmjere svoje investicije u manje razvijene zemlje. Vlada zemlje primaoca FDI treba osigurati slobodan pristup i razvoj privatnog sektora. Ne treba zanemariti činjenicu da postoji relna opasnost da kompanije razvijenih zemalja iskoriste svoju snagu i izvrše redistribuciju benefita u svoju korist. Ako FDI doprinose razvoju zemlje omda su benefiti obostrani, u suprotnom FDI mogu biti u funkciji dodatne eksploatacije prirodnih resursa što dugoročno umanjuje benefite nerazvijene zemlje. U tom slučaju FDI bi proizvodile negativne efekte i dugoročno umanjile šansu za brži razvoj zemlje. Na vladi zemlje primaoca stoji dupla odgovornost da stvori poslovni ambijent koji će biti stimulativan za FDI i da osigura ekonomsku politiku koja će podsticati vlastiti razvoj.

Može se zaključiti da regionalna integracija i sistem slobodne trgovine ima svoje prednosti i nedostatke. Manje razvijene zemlje su osjetljivije i ukupni benefiti mogu biti negativni. Ukoliko se provodi fer politika koja podrazumijeva nejednakosti sa ciljem ukupnog bržeg razvoja onda ekonomske integracije imaju smisla i dovode do benefita za sve učesnice. FDI u manje razvijenim zemljama imaju ključnu uogu o osiguranju dodatnog kapitala neophodnog za razvoj.

POTPISANI SPORAZUMI O SLOBODNOJ TRGOVINI

Za BiH i njen razvoj, najvažniji sporazumi o slobodnoj trgovini predstavljaju sporazumi potpisani sa Turskom, zemljama u okviru CEFTA i Sporazum o stabilizaciji i približavanju EU. U ovom radu daju se osnovne odrednice i obim razmjene sa zemljama obuhvaćenim ovim sporazumima.

Sporazum sa Turskom

Ugovor o slobodnoj trgovini sa Republikom Turskom potpisan je 2002.godine, a ratifikovan od strane Predsjedništva BiH dana 26.marta 2003.godine. Isti je objavljen u Službenom Glasniku BiH broj 6/2003 od 11.juna 2003. god. Sporazum

(Ugovor) počiva na načelima opredjeljenja za razvoj demokratskih odnosa, vladavini zakona, ljudskih prava i sloboda, tržišne ekonomije i međunarodne saradnje. Sporazum je potpisan u uvjerenju da će isti kreirati povoljnu klimu međusobnih ekonomskih odnosa i da će pospješiti razvoj trgovinske razmjene, i investicija i da će doprinosti procesu integracije u EU. Cilj sporazuma je bio da se postepeno otklone ograničenja u međusobnoj razmjeni u skladu sa odredbama Općeg Sporazuma o Carinama i Trgovini 1994. (GATT) i Sporazuma o osnivanju Svjetske Trgovinske Organizacije (WTO). Unapređenjem međusobne razmjene i stvaranjem pravične konkurencije želio se podstaknuti napredak privrednih aktivnosti, a time i privredni razvoj [Sl.Glasnik BiH 6/03]. Obje zemlje su potpisanim Sporazumom u oblasti carinske politike dobile status najpovlaštenije nacije. Sporazum podrazumjeva saradnju i podršku u procesu prilagođavanja i pristupanju EU, a ulaskom bilo koje zemlje u EU Sporazum po automatizmu prestaje da važi dan prije punopravnog članstva bilo koje zemlje u EU.

Sporazum u osnovi predstavlja potpuno ukidanje carina i drugih taksi, stim što je ostavljena mogućnost privremenih ograničenja u cilju prevazilaženja strukturalnih prilagođavanja. Primjena posebnih mjera zaštite kao privremena mjera omogućena je u slučajevima da dođe do ozbiljnog poremećaja na tržištu ili uvođenjem unutarnjih regulatornih mehanizama i problemima u platnom bilansu jedne zemlje. Uvođenje zaštitnih mjera u industriji dozvoljeno je u početnoj fazi razvoja u procesu restrukturiranja ili u sektorima koji mogu da izazovu socijalne probleme. Ograničenja su dozvoljena i kod sprovođenja poljoprivredne politike. Ograničenja su privremenog karaktera i podliježu strogoj proceduri i konsultacijama sa drugom stranom. U procesu usaglašavanja strane su obavezne da se pridržavaju procedura i odrednica GATT-a i WTO-a. Obje strane su se obavezela na primjenu međunarodnih standarda o kvalitetu, sanitarnih i fitosanitarnih mjera i drugih tehničkih standarda i ograničenja regulisana opštim međunarodnim sporazumima.

Ono što je bitno za investitore, uljučujući i FDI je mogućnost primjene zaštitnih mjera u početnoj fazi proizvodnje, ukoliko su investicije usmjerene u sektore od posebne važnosti za strukturalno prilagođavanje. S obzirom da se BiH nalazi u procesu tranzicije i negativnim saldonom robe razmjene sa inostranstvom to su nužna strukturalna prilagođavanja kako bi se izbjegli problemi sa platnim bilansom. Primjena zaštitnih mjera, u tom slučaju, bi bila dodatna povoljnost za investitore jer se povećava konkurentnost plasmana na unutrašnjem tržištu BiH. U tom slučaju BiH treba primijeniti politiku zaštite sektora koji supstituišu uvoz. Korisnost za zemlju bi se ogledala kroz povećane prihode od carina i doprinosa po osnovu novog zapošljavanja. Trošak povećanih cijena na domaćem tržištu bi platili domaći po-

trošači što bi se neutralisalo redistribuciom budžetskih prihoda. Obim trgovinske razmjene sa Turskom u 2011. i 2012. god dat je u tabeli 1.

Tabela 1: Obim trgovinske razmjene sa Turskom (u 000 KM)

	Uvoz	Izvoz	Obim	Saldo	Pokrivenost
2011	407.012	162.259	569.271	-244.753	39,90%
2012	389.628	183.111	572.739	-206.516	47,00%
2011	2,69%	1,92%	2,42%	3,66%	
2012	2,58%	2,17%	2,43%	3,08%	

Izvor: Vanjskotrgovinska komora BiH

Ukupna razmjena sa Turskom je niska s obzirom na povoljnosti koje pruža Sporazum. Ukupno učešće Turske u uvozu u 2011.god. iznosilo je 2,69%, a u 2012.god. 2,58% od ukupnog uvoza u BiH. Učešće Turske u izvozi iznosilo je 1,92% u 2011. god, a u 2,17% u 2012.god. od ukupnog izvoza BiH. Obim ukupne razmjene iznosio je 3,66% u 2011.god., a u 2012.god. 3,08% od ukupnog obima spoljnotrgovinske razmjene BiH. Pokrivenost uvoza izvozom bila je u 2011.god 39,9%, u 2012.god. 47,0 %. Robna razmjena sa Turskom je bilansno neuravnotežena na štetu BiH. Pokrivenost uvoza je u 2011.god iznosila 39,9 %, a u 2012. god, 47 %.

Ovako nizak obim razmjene nije opravdao ciljeve sporazuma i nisu postignuti očekivani rezultati. Ono što je izostalo su direktne strane investicije iz Turske. Ukupne direktne investicije Turske u BiH kretale su se kako slijedi:

Tabela 2: Direktne strane investicije Turske u BiH (u 000.000 KM)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Ukupno
BiH	805	552	865	2.600	1.337	352	431	567	678	8.187
Turska	12	17	48	-1	6	18	36	33	15	184
%	1,49	3,08	5,55	-0,04	0,45	5,11	8,35	5,82	2,21	2,25

Izvor: Centralna Banka BiH, GI 2012.

Iz navedenih podataka se vidi da su investicije bile najveće u 2010.god. kada su iznosile 8,35% od ukupnih stranih investicija u BiH. Prosječno učešće investicija iz Turske u posmatranom periodu iznosilo je 2,25%. Nizak nivo direktnih investicija iz Turske je posljedica nedovoljnog poznavanja povoljnosti koje pruža BiH stranim investitorima članstvom u CEFTA i Sporazumom o stabilizaciji i pristupanju EU. Ono što su propustile obje strane je da se iskoriste mogućnosti primjene zaštitnih mjera iz Sporazuma (član 22; 23; 26; 27 i 28). Za očekivati je da obje zemlje sjednu za sto, izaobiliziraju razloge neostvarivanja ciljeva i donesu mjere koje će unaprijediti saradnju.

Sporazum CEFTA

CEFTA (engl. Central European Free Trade Agreement) je Sporazum o slobodnoj trgovini zemalja centralne Evrope koji su u decembru 1992. godine potpisale tadašnja Čehoslovačka, Mađarska i Poljska. CEFTA-i su 1996. godine pristupile Slovenija, 1997. Rumunija, 1999. Bugarska, 2003. Hrvatska i Makedonija. Osnovni ciljevi CEFTA-e bili su: usklađivanje razvoja ekonomskih odnosa, osiguranje istovjetnog trgovinskog tretmana te uklanjanje trgovinskih prepreka između zemlja potpisnicama. Nakon što su u članstvo EU pristupile Češka, Mađarska, Poljska, Slovačka i Slovenija, u Briselu je 10.10.2006. god. parafiran Sporazum o izmjenama i pristupanju CEFTA (Poznata kao CEFTA 2006). Sporazum su 19. decembra 2006., potpisale Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Moldavija, Makedonija, Srbija, UNMIK/Kosovo, te Bugarska i Hrvatska koje su se nakon pristupanja EU (Bugarska 01. 01 2007. i Hrvatska 01.07.2013.) povukle iz CEFTA-e.

CEFTA djeluje kao jedna od pripremnih aktivnosti zemalja potpisnica na putu ka punopravnom članstvu u EU. Zemlje potpisnice su kao uslove pristupanja CEFTA-i postavili: potpisan ugovor o pridruživanju sa EU, članstvo u Svjetskoj trgovinskoj organizaciji (WTO) i pristanak svih članica CEFTA-e. CEFTA 2006 zasnovana je na iskustvu zemalja regije jugoistočne Evrope u liberalizaciji trgovine, kroz provođenje bilateralnih ugovora o slobodnoj trgovini i njihovoj pripremi za članstvo u Evropskoj uniji, te pozitivnim iskustvima članstva u CEFTA-e. Stupanjem na snagu, CEFTA 2006 zamijenila je, do tada, postojeću mrežu bilateralnih ugovora među zemljama potpisnicama. Sporazum CEFTA 2006 uključuje uspješnu regionalnu saradnju - posebno trgovinsku, pojednostavljenje ugovornih odnosa, uvođenje dijagonalne kumulacije, uklanjanje tehničkih barijera u trgovini, poboljšanje mehanizama za rješavanje sporova. Sporazum uključuje saradnju u oblasti usluga, investicija, javnih nabavki i zaštiti intelektualnog vlasništva. Sporazum o izmjeni i pristupanju CEFTA 2006 u Bosni i Hercegovini stupio je na snagu 22. novembra 2007.

CEFTA predstavlja specifičnu vrstu privremenog ugovora. Privremenost se ogleda u njegovoj izraženoj dinamici prilagođavanja u pripremnj fazi pristupanja punopravnom članstvu u EU. Zemlje koje su prve potpisale sporazum su i prve postale punopravni članovi EU. Sam sporazum za osnovni cilj ima prilagođavanje standardima EU. Sporazumom za cilj ima jačanje regionalne privredne saradnje i stabilnost trgovinske razmjene. Posebna pažnja je posvećenja zaštiti stranih investicija. Strani investitor ne smije biti izložen diskriminaciji, nejednakim uslovima u odnosu na domaće ili investitore iz trećih zemalja. Sporazum podrazumjeva korektan odnos i pomoć stranim investitorima prilikom realizacije investicija (član 32.

Sporazuma). Na ovaj način se žele ohrabriti i podstaći strani investitori na ulaganja u zemlje CEFTA, kako bi se ubrzao njihov razvoj. Kada je u pitanju dokazivanje porijekla roba sporazum omogućuje kumulativni princip, tako da se ulazni imputi proizvedeni u zemljama potpisnicama sabiraju i posmatraju kumulativno.

Zbog stalnih promjena veličina tržišta se mijenja i trenutno se radi o tržištu koje pokriva 30 miliona stanovnika. Obim razmjene unutar CEFTA 2006 dat je u narednoj tabeli.

Tabela 3: Obim razmjene CEFTA u 2012.god. (u 000 €)

	Izvoz	Uvoz	Obim	Balans	Pokrivenost
Unutar CEFTA	7.120.127	6.762.947	13.883.074	357.180	105,3%
Ostatak Svijeta	22.859.340	51.404.098	74.263.438	-28.544.758	44,5%
EU	17.165.401	31.110.136	48.275.537	-13.944.735	55,2%
Turska	573.066	1.780.906	2.353.972	-1.207.840	32,2%
Rusija	1.597.460	4.624.390	6.221.850	-3.026.930	34,5%
Kina	234.660	3.786.967	4.021.627	-3.552.307	6,2%
BiH	1.269.593	1.964.121	3.233.714	-694.528	64,6%
%Unutar CEFTA	31,15	13,16	18,69	-1,25	
% EU	57,26	53,48	54,77	49,47	
% BiH	4,23	3,38	3,67	2,46	

zvor: CEFTA trade statistics 2012., www.cefta.int, ulaz 17.07.2013.

Izvoz unutar zemalja CEFTA 2006 iznosila je 31,15% od ukupnog izvoza, uvoz 13,16% od ukupnog uvoza, dok je ukupan obim razmjene iznosio svega 18,69% od ukupne razmjene CEFTA. Najznačajniji trgovinski partner CEFTA je EU sa učešćem u izvozu od 57,26%, uvozu 53,48% i ukupnoj razmjeni od 54,77%. Slijede Rusija sa učešćem od 7,06% u ukupnoj razmjeni, Kina sa 4,56% i Turska sa 2,67%. Pokrivenost uvoza sa izvozom je najveća kod EU i iznosi 55,2%, sa Rusijom 34,5%, Turska 32,2% i Kina 6,2%. Učešće BiH u izvozu je iznosilo 4,23% od ukupnog izvoza, uvozu 3,38% ukupnog uvoza i 3,67% od ukupnog obima razmjene CEFTA. Ulaskom Hrvatske u EU odnosi unutar CEFTA će se izmjeniti u korist EU. Za očekivati je da se izvoz iz BiH poveća iz razloga uvođenja carina na određene robe iz Hrvatske.

Kada su u pitanju strane investicije u BiH unutar CEFTA, najveće strane investicije su došle iz Srbije i Hrvatske (tabela 4).

Tabela 4: Kretanje FDI Hrvatske i Srbije u BiH (u mio KM)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012**	Ukupno
Ukupno u BiH	805	552	865	2.600	1.337	352	431	567	678	8.187
Hrvatska	108	82	182	161	103	125	73	-7	24	851
Srbija*	6	39	39	1.351	213	3	34	98	42	1.825
% Hrvatska	13,4	14,9	21,0	6,2	7,7	35,5	16,9	-1,2	3,5	10,4
% Srbija	0,7	7,1	4,5	52,0	15,9	0,9	7,9	17,3	6,2	22,3

Izvor: Centralna Banka BiH, Bilten 2012. * u podatke do 2007. uključena i Crna Gora. ** podaci obuhvaćaju prva tri kvartala 2012.god.

Prosječno učešće Hrvatske u posmatranom periodu iznosilo je 10,4% od ukupnih FDI, a Srbije 22,3%. Posmatrano po godinama Hrvatska je imala investicije u kontinuitetu, dok je Srbija imala najveće investicije u 2007.god (kupovina M-tel). Od zemalja van CEFTA najznačajnije FDI su bile iz Austrije 15,8%, Slovenije 8,11% od ukupnih investicija u BiH. Rusija do 2007.god. nije investirala u BiH, a nakon 2007. investicije u prosjeku iznose 21,37% od ukupnih FDI u BiH [Izvor: CB BiH].

S obzirom na povoljnosti koje pruža sporazum po pitanju zaštite stranih investicija, može se konstatovati da je pokazandodatni interes za FDI u BiH. I pored globalne ekonomske krize FDI pokazuje relativnu stabilnost stranih ulaganja sa tendencijom stalnog rasta od 2009.god.

Sporazum o stabilizaciji i pristupanju EU

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između EU i BiH parafiran je 4.decembra 2007., a potpisan 16.juna 2008.god. Za razliku od drugih sporazuma, isti predstavlja jednu dinamičku komponentu prilagođavanja općeprihvaćenim standardima i tečevinama EU. Sam proces zahtjeva dugotrajne aktivnosti u zemlji kandidatu. EU je formirala posebne pristupne fondove za finansiranje aktivnosti u zemljama kandidatima kako bi se olakšalo pristupanje i sprovele neophodne reforme. Sporazum ne podrazumjeva samo trgovinske i ekonomske reforme, nego reformu kompletnog sisema jedne zemlje uključujući političke, pravne, socijalne, agrarne, tehničke, ekonomske, obrazovni sistem, dakle cjelovit pristup.

Ostvarivanje postavljenih ciljeva se mjeri pomacima, odnosno trendovima koje ostvaruje zemlja kandidat. Prema posljednjim izvještajima Evropske Komisije (European Commission) BiH je u 2011 i početkom 2012. god. pokazala određene blage pomake kada je u pitanju trgovinska razmjena koja je sa 84,2% u 2010, porasla na 93,2% u 2011. u odnosu na BDP. FDI su takođe porasle i dostigle su nivo od 2,4% BDP. Tržište kapitala ne funkcioniše u potpunosti, a 89,4% vlasništva

banaka čine strani investitori. Kao ključ za privlačenje stranih investicija se navodi uspostavljanje jedinstvenog ekonomskog prostora. Napredak, iako nedovoljan, je postignut kod carina, poreza, anti-monopolnih mjera, državnoj pomoći, slobodnoj konkurenciji, zaštiti industrijske i intelektualne svojine, politici zapošljavanja, obrazovanju, standardizaciji i kontroli poljoprivrednih proizvoda. Napredak nije zabilježen kada su u pitanju javne nabavke, zaposlenost (nezaposlenost 2011/2012 porasla sa 41,2% na 43,8%), socijalnoj politici, informatičko-komunikacionim tehnologijama. Zabilježen je blagi napredak u poboljšanju poslovnog okruženja [European Commission, 2012].

U svojoj dugoročnoj strategiji „Europe 2020“ EU je definisale prioritete: (1) razvoj na bazi znanja i inovacija (eng, „smart“ economy); (2) održiv razvoj na bazi efikasnijeg korištenja resursa, zaštiti okoliša i konkurencije; (3) povećanu zaposlenost, socijalnu i teritorijalnu koheziju. Strategija se zasniva na povoljnijim uslovima finansiranja istraživačko-razvojnih programa, unapređenju obrazovnog sistema i stimuliranju zapošljavanja mladih, poticanju racionalnijeg korištenja resursa, prihvatljive industrijske politike na globalnom nivou, modernizaciji tržišta rada, podsticanju dugoročnog stručnog obrazovanja i zaštite životne sredine [European Commission, 2010]. BiH ima mogućnosti da definiše budući razvoj na navedenim principima i iskoristi finansijsku podršku EU za finansiranje svojih aktivnosti. BiH je iz IPA fondova u periodu 2008. – 2012. god. iskoristila 488,2 mio €, što iznosi 18,9 % od ukupnih sredstava (2.585,9 mio €) datih Albaniji, Crnog Gori, Srbiji i Kosovu [Izvor: Lasić (2009) strana 276].

EU predstavlja najznačajnijeg spoljnotrgovinskog partnera BiH, a što se može vidjeti iz podataka datih u tabeli 5.

Tabela 5: Učešće EU, CEFTA i Hrvatske u ukupnoj spoljnotrgovinskoj razmjeni BiH

Naziv	2011. god. (%)				2012. god. (%)			
	Uvoz	Izvoz	Obim	Pokriv.	Uvoz	Izvoz	Obim	Pokriv.
EU	49,6	55,3	51,6	62,2	49,5	57,4	52,3	63,6
CEFTA	31,4	35,4	32,2	64,8	31,7	32,3	31,9	55,9
Ostale	20,0	9,3	16,2	26,0	18,9	10,3	15,8	54,79
Hrvatska	18,0	14,7	16,8	45,6	19,0	15,4	17,7	44,5

Izvor: Vanjskotrgovinska komora BiH.

Ukupna razmjena BiH u 2011.god iznosila JE 23,55 mrd KM, od čega na uvoz otpada 15,13 mrd., a na izvoz 8,43 mrd. KM. U 2012.god. obim ukupne razmjene je iznosio 23,12 mrd. KM, od čega na uvoz otpada 14,9 mrd. KM, a

na izvoz 8,18 mrd. KM. Na EU otpada 51,6% od ukupne razmjene BiH u 2011.god, a 52,3% u 2012.god. Pored toga što EU predstavlja najznačajnijeg spoljnotrgovinskog partnera u isto vrijeme je i pokrivenost uvoza sa izvozom najpovoljnija. Hrvatske je najznačajniji spoljnotrgovinski partner BiH i na istu je otpadalo 16,8% (2011), odnosno 17,7% (2012) od ukupne razmjene BiH.

Pristupanjem Hrvatske EU od 1.jula 2013. god. će promjeniti cifre u korist EU, a smanjiti razmjenu sa CEFTA. Promjena carinskog režima na spoljnotrgovinsku razmjenu sa Hrvatskom odnosi se na 5,4% od dosadašnjeg uvoza i 2,7% od ukupnog izvoza. Problem predstavlja primjena higijenskog paketa na robe animalnog i biljnog porijekla. BiH nije ispunila sve zahtjevane uslove koje su propisani standardima i kodeksima EU što je umanjivalo mogućnosti izvoza u EU. S obzirom da je Hrvatska bila članica CEFTA na izvoz u Hrvatsku se nije primjenjivao higijenski paket. Ulaskom Hrvatske u EU primjena higijenskog paketa je postala obaveza. Higijenski paket se odnosi na 28,2 % od ukupnog uvoza iz Hrvatske i 17,4% izvoza u Hrvatsku. Ovo će imati negativne posljedice na obje zemlje, posmatrano kratkoročno. Pritisak koji se stvorio izmjenom režima, posmatrano dugoročno, će ubrzati procese unutar BiH na usvajanju legistative i ispunjenju uslova koji proizilaze iz higijenskog paketa. Ispunjenje uslova će proširiti mogućnosti izvoza iz BiH ne samo u Hrvatsku, nego i u druge zemlje EU, kao i u zemlje van EU.

Bosna i Hercegovina kao evropska zemlja nema alternativa i njen strateški cilj je punopravno članstvo u EU. Tečevine, uslovi i standardi EU se moraju ispuniti na tom putu koliko god dugo proces pristupanja trajao. Bescarinski izvoz uz mogućnost zaštitnih mjera (uvozne dažbine) na dio roba su povoljnosti koje imaju za cilj da pomognu BiH u procesu pristupanja. Ravnopravan tretman staranih investicija i kretanjeka EU su garancija stranim investitorima da su njihove investicije u BiH dugoročno zaštićene i da će se jednog dana naći unutar EU tržišta. Sama činjenica da će se strani investitori, koji investiraju u BiH, jednog dana naći u EU su sigurnost dobar motiv da investiraju u BiH i organiziraju proizvodnju i usluge za tržište EU koje im je i sada otvoreno potpisanim sporazumom.

ZAKLJUČAK

Potpisani Sporazum o slobodnoj trgovini sa Turskom, Sporazum sa zemljama centralne Evrope (CEFTA) i Sporazum o stabilizaciji i pristupanju EU o slobodnoj trgovini omogućuju Bosni i Hercegovini pristup tržištu koje prelazi 600 miliona stanovnika, bez bilo kakvih carinskih i drugih izvoznih dažbina. Sporazumi pružaju mogućnost primjene zaštitnih mjera prilikom uvoza u cilju podrš-

ke razvoju strateških sektora i rješavanju platnobilansnih problema zemlje, što predstavlja dodatnemoćnosti investitorima da investiranjem u strateške sektore osiguraju povoljniju konkurentsku poziciju u početnoj fazi proizvodnje.

Sporazum sa Turskom predstavlja bilateralni sporazum, a Sporazum sa CEFTA multilateralni sporazum. Oba sporazuma su privremenog ili ograničenog karaktera jer sadrže klauzulu automatskog raskida (istupanja) ukoliko jedna od potpisnica sporazuma pristupi EU. U osnovi predstavljaju instrument za olakšani pristup EU kao krajnjem cilju. Za razliku od navedenih sporazuma, Sporazum o stabilizaciji i pristupanju predstavlja dinamičku kategoriju koji treba da pomogne i omogući zemlji kandidatu usvajanje tečevina i standarda EU prije punopravnog članstva u EU. Proces je sveobuhvatan i zahtjeva dodatne napore i sredstva za sprovođenje reformi u zemlji članici. Provođenje reformi podržano je pristupnim fondovima kroz finansijsku i tehničku pomoć zemlji kandidatu.

BDP Bosne i Hercegovine iznosi 25.7 mrd. KM. Broj stanovnika od 3,84 mio i BDP po glavi stanovnika od 6,684 KM, ne predstavlja značajno tržište koje je privlačno stranim investitorima. Iz navedenog razloga Bosnu i Hercegovinu ne treba posmatrati kao mjesto sa velikim kupovnim potencijalom, nego mjesto koje pruža mogućnost slobodnog pristupa tržištu EU koja se graniči sa BiH, tržištu zemalja iz okruženja (CEFTA) i tržištu Turske. Najznačajniji spoljnotrgovinski partner BiH predstavlja EU na koju otpada preko polovine spoljnotrgovinske razmjene, slijedi CEFTA sa jednom trećinom od ukupnog prometa, dok se učešće Turske kreće ispod 2,5%. BiH se može posmatrati kao integralni dio tržišta koje pokrivaju navedeni Sporazumi.

Sporazumi pružaju potpunu zaštitu stranim investitorima. Nisu dozvoljene bilo kakve diskriminatorske mjere niti neravnopravan položaj stranih investitora u odnosu na domaće. Zemlje potpisnice su se obavezale da pruže stranim investitorima potrebnu pomoć i podršku u cilju privlačenja investicija. Strani investitori uživaju status najpovlaštenije nacije i pravnu zaštitu na tečevinama EU. Bosna i Hercegovina predstavlja lokaciju gdje se treba investirati radi stvaranja profita, mjesto koje osigurava slobodan pristup tržištu koje prelazi 600 mio stanovnika. Strane investicije investitorima donose profit, a BiH omogućuju brži razvoj i lakše ispunjenje zahtjeva pristupanja EU. Razvojem BiH bi se smanjila nezaposlenost, povećao standard i kupovna moć i razriješili socijalni i politički problemi koji sada opterećuju BiH. Analizom Sporazuma i rezultata do kojih se došlo u ovom radu primjenom naučnih metoda, potvrđena je postavljena hipoteza: *da pozicija BiH u međunarodnoj razmjeni, zahvaljujući potpisanim sporazumima,*

predstavlja komparativnu prednost stranim investitorima za investiranje u Bosnu i Hercegovinu. Ono što stoji pred BiH je da promovira prednosti koje pružaju potpisani sporazumi i da osigura ekonomsku politiku koja će podržati razvoj strateških sektora i kreiranje ukupnog pozitivnog poslovnog okruženja.

LITERATURA

- Breley Myers Marcus: (2007), „Osnove korporativnih financija“, peto izdanje, MATE, Zagreb.
- Bilas Vlatka, Franc Sanja, Čulina Mario (2012), The role of regional integrations in fostering member countries' development: The case of the European Union, Zbornik radova EDASOL, Panevropski univerzitet APEIRON, Banjaluka.
- Evropska Banka za obnovu i razvoj (EBRD): (2010), „Strategija za Bosnu i Hercegovinu 2010 – 2013.
- European Commission (2010), Communication from the Commission:EUROPE 2020, A strategy for smart, sustainable and inclusive growth.
- European Commission (2012), Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013, Brussels, SWD 2012.
- Grgić Mato, Bilas Vlatka, Franc Sanja (2012), Regionalne ekonomske integracije u svijetu, Sinergija, Zagreb.
- Hadžović Mehmedalija (202), “ *Direktna strana ulaganja*“, Slovo“ Mostar.
- Kumalić Ismet (2012), Uloga finansijskog tržišta u razvoju energetike kao strateškog sektora u BiH“, Panevropski univerzitet „APEIRON“ Banjaluka (doktorska disertacija);
- Lasić Mile (2009), „*Evropska Unija nastanak, stratejske nedoumice i integracijski dokumenti*“ Sarajevo Publishing, Sarajevo.
- Sporazum o slobodnoj trgovini sa Turskom, Službeni Glasnik BiH broj 06/03,
- Agreement on Amendment of and Accession to the Central European Free Trade Agreement, (2006).
- Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Evropskih Zajednica i njihovih država članica, s jedne strane i Bosne i Hercegovine, s druge strane.

Linkovi:

- Agencija za statistiku BiH, www.bhas.ba
- CB BiH, Godišnji izvještaji (www.cbbh.ba)
- International Finance Forum (IFF), www.doingbusiness.org
- World Economic Forum, www.weforum.org
- CEFTA, www.cefta.int
- European Commission, <http://ec.europa.eu>
- WTO, www.wto.org

BOSNIA AND HERZEGOVINA - RIGHT PLACE FOR THE FOREIGN INVESTORS

Dr. Sc. Ismet Kumalić

***Summary:** Foreign investment in the long run, on the less developed markets, are one of the ways to ensure the stability, economic growth and reduce the gap in development between countries. Bosnia and Herzegovina by the signing of the free trade agreement with Turkey, the Free Trade Agreement with the countries of Central Europe (CEFTA) and the Agreement of the stabilisation and accession to the European Union (EU), have been covered market for the export of goods produced in Bosnia and Herzegovina without customs and other loads. In this way it has been secured a market that exceeds the size of 600 million of populations. Croatian accession EU has given new signal to investors to see Bosnia and Herzegovina as a country that provides a opportunity to invest in production for export. Does Bosnia and Herzegovina will avail oneself of this chance, depends on its economic diplomacy and the ability to explain the advantage of the position provided by the signed agreements. The application and combination of scientific methods of analysis and synthesis, and quantitative comparative and descriptive methods and compilation has been affirmed: the position of Bosnia and Herzegovina in the international trade, owing to the signed agreements, is a comparative advantage for foreign investors to invest in Bosnia and Herzegovina which results should lead to faster development of the country. The results presented in this paper confirm the hypothesis that Bosnia and Herzegovina is a good location for foreign investors.*

Keywords: *Agreements; development; investments.*

JEL classification: *E 44; G 10*